

**MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS - DEEL 31 - No. 1**

TUSSEN VOSMAER EN TOLLENS

W. J. M. A. ASSELBERGS

**N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM - 1968**

UITGESPROKEN IN DE VERGADERING
VAN 9 OKTOBER 1967

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen reikte op 15 januari 1818 „eereblijken” uit aan vijftien inwoners van Harderwijk, die zich in de loop van het voorafgegane jaar bij vliegende storm op de Zuiderzee manhaftig hadden gedragen door, zonder ontzag voor het eigen bestaan, benarde schipbreukelingen veilig aan wal te brengen. Ieder van hen ontving een halve gouden rijder en een vererend getuigschrift. De voorzitter van het plaatselijk departement, die de onderscheidingen mocht uitreiken en aan deze gebeurtenis iets plechtigs moest meegeven, was de eenendertig jarige geneesheer Jacob Vosmaer, sedert de oprichting in 1816 hoogleraar in de kruid-, schei- en artseneeskunde aan 's Lands Athenaeum. Deze instelling moest de opvolgster worden van de Gelderse Hogeschool, die tijdens de Franse overheersing in 1812 was ontbonden.

Als haar curatoren traden op: de admiraal J. H. van Kinsbergen, de dichter A. C. W. Staring van den Wildenborch, en de burgemeester van Harderwijk, toentertijd Mr. J. C. F. de Vries.

Het Athenaeum heeft niet lang bestaan. Bijzonder feestelijk geopend op 23, 24 en 25 januari 1816, — dit was een half jaar na de Slag van Waterloo —, moest het op 13 juni 1818 worden opgeheven. Professor Vosmaer stond toen nog niet als humorist bekend, ofschoon hij tijdens de openingsfestiviteiten een plechtige *Oratio de fugiendo utilitatis studio in exploranda natura* had uitgesproken. Dit pleidooi voor de belangeloosheid bij schijn der overbodigheid van zuiver wetenschappelijke ondernemingen, kon reeds op het ogenblik zelf ironisch klinken doordat de spreker vlak tevoren als arts te Zutphen en met geldzorgen overbelast, lid was geweest van het genootschap „Nut is ons doel”. Pas in 1821 zou hij als hoogleraar in de geneeskunde te Utrecht een begin maken met de publikatie van *Het leven en de wandelingen van Meester Maarten Vroeg*. Zestien hoofdstukken van dit humoristisch meesterwerkje verschenen bij zijn leven in de „Mengelingen” van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*. De laatste twee werden afgedrukt na zijn dood. Hij stierf als man van veertig jaar op 3 februari 1824 te Utrecht.

Bij de uitreiking van de „eereblijken” aan de redders te Harderwijk bleef Jacob Vosmaer ernstig. Misschien herinnerde hij zich hoe hij in 1801 als abiturient van de Latijnsche School te 's-Gravenhage in versvorm had gesproken *De bello et foedere Romanorum et Sabinorum*. Hij vond dat hij ook nu in verzen spreken moest. „Wat toch kon treffender wezen en meer geschikt om de geestdrift op te wekken, dan het gezigt van ruwe en onbeschaafde mensen,

door de zachtste aandoeningen des harten gedreven, om met gevaar voor hun eigen leven, in nood zijnde vreemdelingen te redden?“, vraagt hij op pagina VI van het „Voorberigt“ tot zijn dichtstuk *De Menschenliefde*, dat in februari 1818 bij T. Barends te Harderwijk in druk verscheen.

Niet uit roemzucht liet professor Vosmaer het uitgeven van zijn werkje toe: „Ik ben te zeer overtuigd, dat het vergeeffsche moeite zoude zijn, de uitgave van hetzelfde, als voortbrengsel van kunst, te verdedigen, dan dat ik daarover een woord zoude verspillen“, zegt hij bescheiden aan het einde van zijn „Voorberigt“. De gehuldigde gunde hij dit openlijk aandenken. Het is een schamele brochure van twee vel druks, waarin de dichterlijke toespraak van 302 alexandrijnen gevolgd wordt door een lierzang in negen strofen van acht regels. Het rijmdiscours bestaat uit vijftien ongelijke gedeelten, die van elkander gescheiden zijn door een regel wit en nog eens onderscheiden door het inspringen van de letter, waarmee elke rededeel begint. De lierzang past de algemene beweringen van de berijmde voordracht toe op de vijftien dappere Harderwijkers.

Verder is er niet veel Nederlandse poëzie van Jacob Vosmaer bekend. Hij droeg wat korte grafschriften bij aan de *Vaderlandsche Letteroefeningen* en liet een onvoltooid leerdicht over *De Natuurbeschouwing* na, waaruit Johannes van Vloten een drietal fragmenten opnam in zijn bloemlezing *Nederlandsch Dicht en Ondicht uit de negentiende eeuw*.

Bedreven in het latijn, geschoold in de bêta-wetenschappen, belezen in de buitenlandse schrijvers van de achttiende eeuw en toegerust met een verfijnd onderscheidingsvermogen voor allerhande taalsubtiliteiten, kan de doofachtige kamergeleerde, die professor Vosmaer was, toch niet meetellen onder de beste dichters van het restauratietijdperk na de Napoleontische oorlogen. Maar door de opgesomde hoedanigheden kon hij beschikken over een vakkundigheid in de poësis, die zijn tijdgenoten, voorzover ze niet klassiek gevormd waren, hem benijden mochten. Hij wist hoe een berijmde redevoering in elkaar moest zitten. De tropen en figuren kende hij bij naam en toenaam. Hij beheerste de middelen, waarmee een abstract onderwerp aanschouwelijk gemaakt kan worden. Bij hem werd behaaglijke afwisseling niet door wijdlopijge afdwaling bedreigd.

Om deze redenen mag de bouw van zijn rijmbetoog bekeken worden als een eigenaardig tijdsverschijnsel, opgetrokken in waterschapsstijl. Het levert aan de hedendaagse smaak geen genot van schoonheid en geen spanning door persoonlijke gemoedsontlading, maar het luistert naar de wetten van de dichterlijke spraakverfraaiing, uitgevaardigd door bekwame theoretici van de Verlichtingstijd.

Achttien regels werpen om te beginnen zeven vragen op en geven de bijpassende antwoorden. Wien geldt dit feest? Geen geleerde, geen dichter, geen krijgsheld of zo iemand, maar de deugd. In twaalf verzen horen de vrouwen zich toespreken. Het derde deel (vs 31-50) verzekert dat alleen de mens hulpvaardig jegens soortgenoten kan zijn. Een ontvolkt landschap doet akelig aan, zegt deel IV (vs 51-71). Maar dit verandert al bij de aankomst van een uitgeputte karavaan, vervolgt het vijfde stuk (vs 72-86). Meegevoel is het voorrecht van de mens (dl VI: vs 87-96). Het verheft hem hoger dan de kunst of de natuurwetenschappen (VII: 97-118). Doch allerhoogste stijgt hij, die begaan is om de smart van vreemden (VIII: vs 119-130). Zulke liefde predikte en toonde Jezus (IX: vs 131-150). De broedermin is een hemelgave die ruwe zeden verzacht, kwijnende deugd overeind houdt en de donkerste nachten van de geschiedenis doorstraalt (X: vs 151-168). Zij blinkt als de zilveren maan (XI: vs 169-180). Zij wijst ons de morgen waarop heel het mensdom wacht (XII: vs 181-190). Hierom betekent de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen méér voor onze vaderlandse geschiedenis dan de Slag bij Nieuwpoort, de Tocht naar Chattam, het Herstel van de Onafhankelijkheid, ja zelfs meer dan „de roem des Viersprongs”, dit is de ontmoeting bij Quatre-Bras. (XIII: vs 191-250). Door broederliefde aan de mens te geven liet God hem de dapperste waagstukken ondernemen (XIV: vs 251-274). Op de kreet: „Een schip in nood!” ontvlamt de mensenliefde van de redders; zij tarten elk gevaar en bereiken hun doel (XV: vs 275-302). De lierzang huldigt na dit redelijk traktaat-op-rijm de mensenliefde van het Harderwijkse vijftiental:

Zij deed hen in wier woeste zeden
 Geen straal van kennis licht verspreidt,
 Het dreigend noodlot tegentreden
 Met stillen moed en wijs beleid.

Een halve gouden rijder is meer waard dan dit compliment van de neerbuigende professor in chemie en farmacologie, wiens zang geen Caesar vieren wil, maar slechts beproefde burgerdeugd. Zo past het in het jonge koninkrijk van Willem I!

„De negentiende eeuw is voor Nederland eerst aangebroken na 1830”, — schreef Busken Huet in zijn uitvoerig opstel over Tollens. Deze bewering uit 1874 bleef bijval vinden tot vandaag, omdat ze kordaat een deel van de waarheid besluit in een slagzin. Neem aan dat de Nederlandse geschiedenis aan heel de beschaafde wereld stof tot studie zou hebben geleverd, dan ware onze kennis van het tijdperk 1815-1830 rijker geschakeerd dan thans. Zo ouderwets de

dichtkunst uit die jaren ons toeklinkt, zo vreemd is ons het maatschappelijk denkbeeld geworden, dat ongeletterde mensen geen hoger gevoel van eigenwaarde bezitten dan Jacob Vosmaer hun welwillend toeschrijft. Hun „woeste zeden” kunnen in geval van nood zich schikken naar het inzicht van geestelijk beter ontwikkelde beoordelaars. In dit geval vertonen zij „deugd”, of wat zo werd genoemd in de Verlichtingstijd.

Tussen welke economische omstandigheden zulk een deugtopvatting kon voortbestaan na de Franse Revolutie en de oorlogen van Napoleon, is niettemin een vraag van cultuurhistorisch belang. Wij grijnzen, als wij Tollens medelijden met de bezitlozen horen betuigen bij brandende turf en warme punch. Maar zijn tijdgenoten grijnsden niet. Zij werden tot mildheid bewogen. Hebben wij recht hun standsbesef neerbuigend te vergoelijken op eenzelfde wijze als zij de „ruwe zeden” van schippers en visverkopers met ongegronde eigenwaan door de verzorgde vingers wisten te zien?

Met zijn reputatie heeft Jacob Vosmaer het beter getroffen dan Hendrik Tollens. Bij zijn leven is hij niet beroemd geworden. Uit zijn nalatenschap kwam een meesterwerkje in proza te voorschijn. Het werd tegen vergetelheid behoed in een schooluitgave voor examinandi. Een proefschrift uit 1933: „*De humorcultus van de romantiek in Nederland*” van dr. Elisabeth Jongejan, wees het zijn duurzame plaats aan als „het gaafste type van de geestig-moraliserende humor” in onze vaderlandse letterkunde van destijds en stelde het in de ontwikkeling van de europese romantiek op tamelijk hoog peil door de verwantschap aan te wijzen die het vertoont met enkele geschriften van Jean-Paul Richter. Na de tweede wereldoorlog bezorgde de Nederlandse Vereniging voor Druk- en Boekkunst er een sierlijke uitgave van. De Wereldbibliotheek-Vereniging verspreidde het onder haar leden. Het werd onbetwistbaar klassiek en het bleef populair, hoewel het voortkwam uit de periode tussen 1819 en 1826, vaak geschetst als de zeven magere jaren, die aan de *Verhandeling* en de *Duinzang* van David Jacob van Lennep voorafgingen. Pas bij deze teksten zou de vaderlandse romantiek voorgoed zijn aangebroken.

Terwille van *Meester Maarten Vroeg* kunnen wij Jacob Vosmaer zijn *Menschenliefde* vergeven! Er leven trouwens weinig landgenoten, die ooit dit zedekundig dichtstuk in handen hebben genomen. De uitgave behoort in het antiquariaat tot de „rariora”.

Een rechtstreekse verbindingslijn van Harderwijk op 15 januari 1818 naar Rotterdam op 11 september 1819 durf ik niet te trekken. Zij is er misschien nooit geweest. Langs omwegen echter kon de opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan Jacob Vosmaer samenkomen met de prijsvraag van de Hollandsche

Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, die op 12 september 1818 een gouden erepenning uitloofde voor een dichterlijk tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Hij werd op 11 september 1819 bij monde van de hoogleraar J. H. van der Palm en onder algemene toejuiching van de vergadering toegekend aan Hendrik Tollens, die hem weer een jaar later, op 30 september 1820, te Amsterdam in ontvangst nam uit de handen van de plaatselijke voorzitter Hendrik Harmen Klijn.

Toen dit gebeurde, was de *Overwintering* al in verschillende maatschappijen voorgedragen en had er buitengewone geestdrift gewekt. Er bestond een contract tot afzonderlijke uitgave voor schoolgebruik. De tekst lag persklaar voor opneming in de *Nieuwe Gedichten* (1821) van Tollens. Uitgevers vochten om het kopijrecht, terwijl de dichter zijn handschrift nog aan het bijwerken was.

De drukgeschiedenis van het befaamde dichtwerk is een afzonderlijk verhaal, dat tot 1878 verschillende gedaantewisselingen van tekst en boekvorm vermeldt en dat niet uitverteld kan heten, als D. Bolle zijn Rotterdamse editie van 1912 de „veertiende druk” noemt, want in 1939 bezorgde prof. dr. C. G. N. de Vooy een uitgaafje voor de Wereldbibliotheek en in 1964 bracht dr. G. W. Huygens het dichtstuk onder in de serie „Klassieken uit de Nederlandse letterkunde”, waar het thuishoort ten spijt van alle versmading door Busken Huet en van de krachtige verdringing door de poëzie van de Tachtigers.

Voordat ik enkele verdiensten van de jongste tekstbezorger aanstip, wil ik terug naar het rijmdiscours over de Harderwijkse mensenredders, omdat de *Overwintering* hiermee een vage overeenkomst van stof en een groot verschil van vorm vertoont. Beide dichtstukken gaan over de dapperheid van de gemene man. In beide levert de zee een hachelijk gevaar op, dat manmoedig wordt getrotseerd. Beide zijn pathetisch, op mondelinge voordracht berekend en ze plaatsen hun onderwerp binnen een nationaal besef van onafhankelijkheid, mede herwonnen door de „roem des Vier-sprongs”, die in een „schriklijk pleit van dwang en vrijheid” zegevierend ingreep. Terecht rekent dr. Huygens de *Overwintering* tot de voortbrengselen van de „restauratieperiode, toen men op adem moest komen en daar lang voor nodig had”. In dit verband had hij nog kunnen wijzen op het neerbuigend paternalisme, dat Tollens gevoelig maakte voor de naïeve gemoedsaandoeningen van zijn stoere zeevaarders, die de dag des Heren heiligen, aan hun familieleden denken, gezelschapsspelletjes met kaarten, met dobbelstenen en met een „verkeerbord” (dit is een triktrakbord) op touw zetten. Zij zingen vaderlandse liederen, alsof er, terwijl zij in

doodsgevaar verkeren, zo weinig mogelijk aan de hand is. De „ruwe zeden” worden ook hier door broedermin verzacht, precies als in het rijmdiscours van Jacob Vosmaer.

Onomstotelijk heeft dr. G. W. Huygens vastgesteld, dat Tollens niet het *Dagboek* van Gerrit de Veer als bron van feitenkennis of van bezieling gebruikte, doch dat hij door oppervlakkige derivaten van het oorspronkelijke reisverslag werd voorgelicht en dat hij zijn dichterlijke inspiratie grotendeels ontleende aan de vierde zang van *De Hollandsche Natie*. Dr. Huygens heeft het verband tussen nationale depressie en chauvinistisch pathos doorzichtig gemaakt. Hij had hierbij nog kunnen wijzen op de economische malaise na 1813, waardoor de voorbeeldige zelfvoorziening van de eenvoudige manschappen in één veronderstelde nood aan levensmiddelen nog pakkender tot haar recht kwam.

Voor wat de vorm van het dichtwerk betreft, wijst de tekstverzorger erop, dat Tollens voorheen allerlei vaderlandse stof bezongen had in strofische romancen en lierzangen. Hij onderscheidt in de „verheven klinkende alexandrijnen” van de *Overwintering* geen strofische bouw. Hiertegen verzet zich ook op het eerste gezicht het aantal van 718 alexandrijnen, dat moeilijk in vierregelige strofen kan worden gedeeld. Hij huldigt de helderheid van voorstelling, de eenvoud van stijl, de betrekkelijke echtheid van de taal, de aanschouwelijkheid van de taferelen en komt in dit opzicht tot een opvallend positief van de afwijzende kritiek, die professor Van der Palm neerschreef over de inzending van Tollens' enige rivaal Carel Withuys. Bij hem heette dit werk „duister, te weinig eenvoudig, te brommend en te woordenrijk”, precies het tegendeel van hetgeen volgens Huygens geprezen kan worden bij Tollens. Er zit systeem in deze overeenkomst, maar Huygens heeft dit niet ontdekt. Hij liet zich op een dwaalspoor dringen door een veel voorkomend vooroordeel. Hij zegt zelf, hoe dit dwaalspoor er uitziet, waar hij betreffende Tollens bericht: „Ondanks alle gebreken was hij in staat, een episch gedicht te schrijven waar niet zelden kracht van uitging”.

Belangstellende lezers verstaan, dat Tollens in dichtvorm een aanhoorbaar verhaal kon vertellen, doch technisch drukte dr. G. W. Huygens deze gedachte niet met voldoende nauwgezetheid van woordkeuze uit. Immers: de *Overwintering* is volgens de opvattingen van 1819 geen episch gedicht en Tollens wilde dit er ook in het geheel niet van maken. De anonieme beoordelaar, die de voordracht in Felix Meritis te Amsterdam had bijgewoond, refereerde misschien aan een inleidend toespraakje van de dichter zelf, toen hij in nummer 51 van *De Oude van den Binnen-Amstel*, de *Overwintering op Nova Zembla* „een meesterstuk van beschrijvende, schilderende

dichtkunst" noemde. In elk geval duidde hij precies het genre aan, waartoe Tollens zijn werk gerekend wilde zien.

Dit blijkt uit brieven van hem, die dr. G. W. Huygens aanhaalt in de zeer instructieve en overzichtelijke inleiding tot zijn schooluitgave. Toen het gedicht voltooid en bekrond was, schreef Tollens op 18 oktober 1819 aan Cornelis Loots: „Men vroeg een tafereel van beschrijvende of liever schilderende poëzij, en dat heb ik gepoogd te geven. Het is eene dichtsoort waarvan weinig voorbeelden bij onze dichters zijn”.

Het besef, een betrekkelijk zeldzaam-, doch zelfstandig genre te hebben verrijkt, kwam niet achteraf op het behaalde succes. Op 3 april 1819 berichtte Tollens aan Johannes Immerzeel: „... misschien verlokte het mij, dat het onderwerp zich tot de beschrijvende poëzij, waarvan wij zoo weinig in onze taal bezitten, prêteerde. (Schilderende poëzij zou het genoemd geweest zijn, indien de dooper der dichtsoorten geen prozaïsche theorist geweest was). Het stuk is nu eenmaal klaar en ik wil het dus inzenden”.

Hier zou een toelichting van de tekstverzorger goed op haar plaats hebben gestaan. Wie bedoelde Tollens als „de dooper der dichtsoorten”, die hij voor „een grauwe theorist” hield? Met onbetwistbare zekerheid is dit niet uit te maken, doch de veronderstelling lijkt gewettigd dat het ging om Hugo Blair. In 1804 waren bij G. T. van Paddenburg en Zoon te Utrecht diens *Lessen over de redekunst en fraaie letteren* door de vertaler Herman Bosscha in een tweede, vermeerderde en verbeterde druk ter beschikking van de letterlievenden gesteld. Tollens kende dit boek. De vijfendertigste les handelt „over het leerdicht en de beschrijvende poëzij”. Wij vernemen eruit: „Beschrijving of schildering is de grote proefsteen van dichterlijke verbeeldingskracht en onderscheidt immer een oorspronkelijk van een gemeen vernuft . . . De ware dichter weet te maken, dat wij ons verbeelden de zaak zelve voor onze ogen te zien; hij weet de onderscheidene trekken van dezelve te vatten; hij geeft haar de kleuren van leven en wezen; hij plaatst haar in zulk een licht, dat een schilder daarnaar kan werken”.

Als afzonderlijke dichtsoort acht Blair het beschrijvende genre zeer zeldzaam, doch hij kent er voorbeelden van, en hieronder „zijn de *Jaargetyden* van Thomson het grootste en volledigste”. Behalve door nieuwigheid en oorspronkelijkheid van stofkeuze, moet de beschrijvende dichtsoort zich kenmerken door helderheid en nauwkeurigheid van voorstelling; gepastheid van de taal bij het onderwerp; beknoptheid en eenvoud van stijl en bovendien door goedgekozen epitheten.

Dit zijn de hoedanigheden, die dr. Huygens prijst in het werk van Tollens en die prof. Van der Palm miste in het werk van Withuys.

Dat zij inderdaad gehouden werden voor de kenmerkende eigenschappen van de beschrijvende dichtsoort, bevestigt een veelgebruikt schoolboek, het *Essai de Poétique* van de Limburgse rhetorica-praeceptor J. J. Nyssen, dat in 1860 zijn derde druk beleefde te Luik. Bij Nyssen handelt het derde hoofdstuk van het tweede deel over de beschrijvende dichtsoort, die zich volgens hem pas in de nieuwste tijd ontwikkelde tot „un genre de poésie à part”. Dit is in Engeland in 1730 begonnen met de *Jaargetijden* van Thomson. In het Duits vertegenwoordigt Albrecht von Haller deze zelfstandige dichtsoort met zijn *Alpen*, reeds in 1729 verschenen, doch iets later doorgedrongen. Uit Frankrijk is *Le Printemps d'un proscrit* (1803) van Joseph Michaud te noemen. De eisen zijn: nieuwhed van onderwerp, nauwkeurigheid van uitbeelding, helderheid van taal, ongekunsteldheid van stijl, beknoptheid van uitdrukking en een zorgzame keuze van epitheta.

Nu we weten *wat* Tollens maken wilde, heeft het zin, ons af te vragen, *hoe* hij dit voornemen ten uitvoer bracht. Tevoren had hij alexandrijnen geschreven en hij had strofische romancen geschreven. Dit waren twee verschillende manieren van dichten. De techniek van de strofische romance had hij nog nooit toegepast op het vaderlands eerdicht, zoals *De Menschenliefde* van Jacob Vosmaer er een was. Het berijmde betoog of discours kon zich moeilijk schikken naar de voorschriften van het naïeve verhaal in de volkston.

De Overwintering is geen discours en is ook geen romance. Het is een beschrijvend of schilderend gedicht in veertien taferelen, waarvan de meerderheid weer is samengesteld uit een aantal episoden. Deze taferelen zijn door witscheidingen van elkander afgezonderd en al die witscheidingen volgen op een staand eindrijm. *De Overwintering* is een strofisch gedicht, waarin de alexandrijnen zich voegen naar de voorschriften van de romance.

Waarom werd dit nooit opgemerkt? — Omdat de 177 vierregelige balladenstrofen, waaruit het beschrijvende dichtwerk bestaat, worden voorafgegaan door een inleiding van tien regels, die aan de wet van het vaderlands eerdicht gehoorzamen. Pas bij vers 11 begint de dichter zijn vertrouwde romance-techniek toe te passen op het onderwerp, dat hij helder, nauwkeurig, eenvoudig en beknopt wilde beschrijven in een aangepaste taal.

Maakt het verschil, dat wij dit weten? Elk tafereel, iedere episode, doch ook alle wendingen en alle stijlmiddelen gaan er anders uitzien, zodra wij het bouwplan van het gehele werk in de gaten hebben. De vervoegingsvormen van de werkwoorden, het effect van de bijwoorden, de herhaling van de voorzetsels, de plaats van de tussenwerpsels worden functioneel, terwijl ze ons tevoren

konden hinderen door een schijn van willekeurigheid. Een schematisch overzicht van de geleding der onderdelen geeft te besluiten, dat de structuur veel evenwichtiger is dan de critici dachten. Zulk een overzicht wordt als bijlage aan dit betoog toegevoegd. Het belang van een scherp inzicht in het grondplan wil ik aantonen met een enkel voorbeeld: de schildering van het noorderlicht. Zij vormt de vijfde episode van het negende tafereel en zij bestaat uit vijf strofen. De eerste begint met het bijwoord „soms”. Hierop volgen er twee die aanvangen met „nu” en daarop twee met „dan”. Deze afwisseling in de tijdsaanduidingen begeleidt de opeenvolging van de subjectieve en objectieve aspecten der waarneming van het verschijnsel. Het noorderlicht doet zich aan de toeschouwers voor als vervoerend, angstwekkend, vreugdebiedend en eerbiedafdwingend, want het wisselt van gedaante, die nu eens cirkel- of hoogvormig is, op een ander ogenblik stapel- of bergvormig, dan weer zee- of kolkvormig, waarna het ondergaat in majesteit:

Soms schiet een wondre glans, een digte vloed van stralen,
Zich spiegellend in de sneeu, langs klippen en langs dalen,
Als uit de diepte voort, en gloeit hen in 't gezigt,
En voert hun geest omhoog: het is het Noorderlicht.

Nu zien zij 't huivrende aan, en bloedrood opwaarts klimmen
En spellen wee; — dan danst en speelt het aan de kimmen,
En schept hun vreugde in 't hart, zoo min aan vreugd gewoon!
Maar meestal blinkt dat licht verblindend grootsch en schoon.

Nu daagt het heerlijk op, in cirkelronde kringen
En regenbogen, die zich vormen en verdringen,
Waaruit een tintlend vuur, van alle verw en gloed,
In zuilen afstroomt, schuimt en d'omtrek vonklen doet.

Dan zijn het bergen gouds, die bliksemflitsen schieten,
Of solferzeeën, die haar springvloed overgieten,
Of kolken louter licht, waaruit een laaije brand
Van vlammend purper stijgt en borlend diamant.

Dan knapt en kraakt het, spat in sprankels heen en weder,
En sist als pulver; zijgt in vonken lijnregt neder;
Vernieuwt zijn glans, hervat zijn luister; vlamt en vliedt,
En biddend zinkt hij neer, die 't prachtig vuurwerk ziet.

Het dichtwerk, waarin dit natuurtafereel voorkomt, kreeg in ons land een hooggewaardeerde bekroning voordat de *Méditations*

poétiques van Lamartine in boekvorm verschenen waren. Zeker was een samenspel van uiterlijke waarneming en innerlijke beweging, aanschouwelijk gemaakt in vierregelige strofen van alexandrijnen, die subtiel op elkander inwerken, in 1819 niet volstrekt nieuw. Maar door de wisseling van natuurimpressies en de ontgrenzing van gevoelens, was het even zeker „romantisch”, ten spijt van alle misverstanden, waartoe dit woord aanleiding zou geven.

Objectieve beschrijving en subjectieve gemoedsuitstorting vloeiden in elkander over, als Lamartine beschreef, hoe hij van een eenzame heuveltop diepontroerd uitzag naar de verschijnselen beneden hem. Hij wist aan het „genre descriptif” de vaart te geven van een persoonlijk doorleefd lierdicht. Iedere grensvervaging leverde hem nieuwe mijnerstof. Hoe oud de beschrijvingskunst zijn mocht in de wereldpoëzie, deze spontane subjectivering (en allengs ook symbolisering) van het beschreven verschijnsel gaf haar een nieuwe zeggingskracht en hiermee een nieuwe dichterlijke functie. De omtrekken hielden niet langer de figuren in hun ban; zij vaagden wazig weg uit de gezichtskring naar de droomwereld van de verbeelding. Een klassieke „descriptie” verheldert haar voorwerp door de verscherping van de contour. Een romantische beschrijving vereenzelvigd het waarnemingsobject met het levensgevoel in een verbeeldingsveld, waar de stemmingen van het gemoed klimaat en lichtval beheersen.

Aangevuurd door de geestdrift van Willem de Clercq, doorzag de jonge Da Costa in 1820 wat de oudere Tollens een jaar te voren op zijn hoogst kan hebben aan gevoeld, toen hij de voorschriften van de beschrijvende dichtsoort vaardig toepaste op zijn historisch onderwerp. Een nieuwe verrukking bracht een nieuwe stijl. Hieraan kreeg *De Menschenliefde* van de erudiete Jacob Vosmaer geen deel. Doch bij alle ouderwetsheid van zijn vormentaal en bij alle ontvankelijkheid van zijn geest voor de maatschappelijke, zedelijke en esthetische vooroordelen van de Verlichtingstijd brak de veel minder geschoolde Tollens met de eigendunkelijkheid van een waarachtige-, zij het geen grote dichter door het patroon van de verleden tijd heen.

Hij zamelde in *De Overwintering van de Hollanders op Nova Zembla* het beste van zijn eigen dichterlijk verleden bij elkaar; gaf aan de naïeve romancesstijl uit zijn jeugd de pathetische zwelling van het vaderlandse eerdicht mee; geleedde zijn alexandrijnen in voortgaande strofen; harmonieerde zijn balladeske episoden tot evenwichtig ingedeelde taferelen en gehoorzaamde hierbij aan een getalmatig narekenbaar maatgevoel, zodat zijn beschrijving van de poolnacht in 200 versregels precies overeenkomt met het aantal,

dat hij gebruikt om de heenreis in 112 en de terugreis in 88 verzen te schetsen. Zijn tweede structuurdeel is even kort als zijn voorlaatste en beide kenmerken zich door uitzonderlijke vervoegingsvormen van de gebruikte werkwoorden. Dit evenwicht van verhoudingen, bij hem precies even bewonderenswaardig als bij meer bewonderde dichters, is geen uitkomst van vooropgestelde berekening. Ze is een voortbrengsel van zijn innerlijk schikkingsvermogen, dit wil zeggen: van zijn aangeboren artisticeit.

Had Busken Huet dan ongelijk in 1874? Hij verzette zich tegen de burgerlijke gemakzucht van letterliefenden, die met Tollens dweepten, als vond men bij deze dichter het volledige gevoelsgamma van de Nederlandse mens voor altijd onder woorden gebracht. Sedert zijn rechtmatig vonnis over deze bekrompenheid van geest en gemoed is het voorwerp van zijn beschouwing alom verguisd. Het werd niet meer gekend of bestudeerd. In onze dagen vraagt een tegenovergestelde gemakzucht om bestrijding.

De veelgemaakte *Overwintering*, die wij met de terminologie van onze eeuw geruster dan dr. G. W. Huygens een verhalend of „episch” gedicht mogen noemen, leverde het uitgangspunt tot de rijkgeschakeerde ontwikkeling van het romantisch dichtverhaal in Nederland. Mede om deze historische reden blijft dit werk van Tollens „klassiek”. Hierdoor krijgt zijn maker geen recht op onvoorwaardelijke bewondering, doch bij beoefenaars van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde mag hij ten minste aanspraak maken op begrip.

OVERZICHT VAN DE SAMENSTELLING

De onderdelen zijn door een open regel van elkaar gescheiden. Dit stelsel van witscheidingen is konsekwent toegepast. Een poging om kleinere gedeelten te onderscheiden door hun beginregel te laten inspringen op de zetspiegel bracht geen tweede methode van indeling te voorschijn. Waar ze toegepast is, ontbreekt elk beginsel van doorvoering.

Eerste Tafereel (vs 1 tot en met 50). *Voorbereiding*

Dit tafereel begint met twee strofen van 5 regels; hierna volgen 10 strofen van 4 regels. Door de overgang van strofe 4 op 5 wordt Jacob van Heemskerk ingeburgerd bij de zeeheldenwereldomzeilers Vasco da Gama, Fernão de Magelãs, Olivier van Noort en Cornelis Houtman. Er zijn 6 episodën te onderscheiden:

- 1e episode: Nederland, door oorlog bekneeld . . . (vs 1-5)
- 2e episode: bleef onafhankelijk op zee. (vs 6-10)
- 3e episode: Europa zag verbaasd . . . (vs 11-14)
- 4e episode: de wereldreizen van Houtman en Van Noort. (vs 15-18)
- 5e episode: Het plan van Heemskerk, Rijp en Barends. (vs 19-34)
- 6e episode: Het vertrek van de reede van Texel. (vs 35-50)

Tweede Tafereel (vs 51-54). *Aanroeping*

Evenals het 13e (voorlaatste) „tafereel” bestaat deze aanroeping van de „zangster” (niet „muze” genoemd) slechts uit 4 versregels. Hierin komen 8 werkwoordsvormen, alle in imperatief of optatief-wijs gesteld. De „taferelen” II en XIII zijn ook de enige, die niet aanschouwelijk een verschijnsel beschrijven.

Derde Tafereel (vs 55-126). *De Reis*

De vier episodën, waaruit dit tafereel van 18 strofen bestaat, zijn evenwichtig in 6-3-6-3 strofen onderverdeeld. In de eerste drie wordt de beschrijving aangevuld door een toespraak. De versnelling van de verhaaltrant wordt opgevangen in de werkwoordsvormen. Het zijn alle praesentia indicativi. In de 4 alexandrijnen van strofe 31 (vs 123-126) staan er 8.

- 1e episode: Tegenwind (3 strofen); toespraak van de
dichter (3 strofen) (vs 55-78)
- 2e episode: Storm (2 strofen); toespraak van de
dichter (1 strofe) (vs 79-90)
- 3e episode: Rijp afgescheiden van Heemskerk
(2 strofen); toespraak van Heemskerk
(4 strofen) (vs 91-114)
- 4e episode: Door sneeuwjacht en mist (3 strofen) (vs 115-126)

Vierde Tafereel (vs 127-166). *De aankomst*

Evenwichtige onderverdeling in 2-6-2 strofen met een climax naar vers 166. De beschrijving van de heenreis (vs. 55-166) neemt 112 verzen in beslag. De terugreis (vs 631-718) zal 88 verzen beslaan. Dit is tezamen 200 op een totaal van 718.

- 1e episode: De Noordelijke IJszee (2 strofen) (vs 127-134)
- 2e episode: Een bewegende ijsberg (6 strofen) (vs 135-158)
- 3e episode: Vlucht naar een landtong (2 strofen) (vs 159-166)

Vijfde Tafereel (vs 167-250). *De Landing*

Hoewel de vierregelige strofe gehandhaafd blijft, loopt de episodering over de strofenbouw heen, zodat vs 202, de climax van de voorafgaande strofen, tevens de beginregel van de volgende is. Ook de overgang van vs 223 op 224 doorbreekt de gesloten strofenstructuur. Deze schakeling van onderdelen suggereert stijgende spanning.

- 1e episode: Beschrijving van Nova Zembla (4 strofen) (vs 167-182)
overgang naar de handeling (1 strofe) (vs 183-186)
- 2e episode: Er is geen onderkomen (4 strofen) (vs 187-202)
- 3e episode: Een ijsbeer maakt prooi (5 strofen) (vs 202-223)
- 4e episode: Barends adviseert, het schip om te
bouwen tot huis (7 strofen) (vs 223-250)

Zesde Tafereel (vs 251-302). *De Bouw van het Huis*

De episodisering doorbreekt in vs 278 de gehandhaafde strofenbouw. Na vs 271 wordt de „verhaalde tijd” onstandvastig. In dit tafereel gebruikt Tollens talrijke technische woorden uit de timmermanstaal. Dit was in de beschrijvende dichtsoort toegestaan, maar bleef in 1819 toch een proef van gedurfde trouw aan de alledaagse werkelijkheid. Vs 302 levert het eindpunt van de climax.

- 1e episode: Het materiaal wordt verzameld (7 strofen) (vs 257-277)
- 2e episode: Het huis wordt opgetrokken (6 strofen) (vs 278-302)

Zevende Tafereel (vs 303–338). *Verdediging tegen beren*

Na vs 336 wordt de dichter onzeker over de voortgang van het verhaal. De tijdsaanduiding vervaagt in dit tafereel; het plurale ad sensum in vs 324 en 335 bij enkelvoudig antecedent in vs 322 en 331 en de weinig aangepaste beeldspraak („lauwerkrans”) in vs 337 duiden op aarzelingen. Op blz. 66 van zijn uitgave geeft dr. G. W. Huygens in een voetnoot de afwijkende lezingen, die Tollens achteraf verwierp.

- 1e episode: Barends bezweert de paniek (4 strofen) (vs 303–318)
 2e episode: De aanvallende beren worden gedood of
 verjaagd (3 strofen) (vs 319–330)
 3e episode: De resten van de dode dieren worden
 nuttig gebruikt (2 strofen) (vs 331–338)

Achtste Tafereel (vs 339–370). *Het dagelijkse leven op Nova Zembla*

De vaaggeworden tijdsaanduiding valt weg; drie strofen van de eerste episode beginnen met het bijwoord „soms”; drie verzen van de tweede met „dan”. De opeenvolging van „buiten” en „binnen” keert in het tiende tafereel terug. Tollens herstelt zich uit zijn weifeling.

In de editie-Huygens is de witscheiding na vs 370 niet op te merken, omdat ze samenvalt met het einde van blz. 67.

- 1e episode: De arbeid buitenshuis (5 strofen) (vs 339–358)
 2e episode: Het verblijf binnenshuis (3 strofen) (vs 359–370)

Negende Tafereel (vs 371–490). *De Poolnacht*

In dit lange gedeelte (30 strofen) probeerde Tollens nuancering aan te brengen door de verzen 435, 443, 455 en 471 te laten inspringen; hij voerde het stelsel niet konsekvent door; vergat vs 461 dat functioneel gelijk is aan 443 en 455 („een hunner . . .” „een ander . . .” „een derde”), doch isoleerde met dit onderscheidingsmiddel de beschrijving van het noorderlicht als een afzonderlijke episode. Opmerkelijk is de structuur van strofe 101 (vs 407–410), waarin 10 werkwoordsvormen worden opgehoopt: 7 praeterita en 3 voltooide deelwoorden.

- 1e episode: De poolnacht valt in (3 strofen) (vs 371–390)
 2e episode: Barends verklaart dit verscijnssel
 (5 strofen) (vs 391–410)
 3e episode: De leeftocht wordt afgestapt (5 strofen) (vs 411–426)
 4e episode: Vier soorten bezigheid in de hut
 (10 strofen) (vs 427–470)
 5e episode: Beschrijving van het noorderlicht
 (5 strofen) (vs 471–490)

Veertiende Tafereel (vs 631–718). *De Terugreis*

Evenwichtige onderverdeling in 4–4–4–3–3–3–1 strofen, tevens versnelling van de verhaaltrant naar het einde.

- 1e episode: vaart langs bewegende ijsbergen
(4 strofen) (vs 631–646)
- 2e episode: Langs vast ijs met bedrieglijke ver-
gezichten (4 strofen) (vs 647–662)
- 3e episode: In open zee (4 strofen) (vs 663–678)
- 4e episode: Langs de kust van Lapland (3 strofen) (vs 679–690)
- 5e episode: De hereniging met Rijk (3 strofen) (vs 691–702)
- 6e episode: De thuisvaart (3 strofen) (vs 703–714)
- 7e episode: De blijde ontvangst (1 strofe) (vs 715–718)